

France Bernik

PROBLEM MODERNE LIRIKE PRI ŽUPANČIČU

Čeprav je književnost imela v različnih obdobjih različno miselno oz. sporočilno vlogo, odvisno od časa, v katerem je nastala, in od osebnosti ustvarjalca, je bila hkrati vselej tudi estetski pojav. Prav sporočilna funkcija književnosti, največkrat prevladujoča, je povzročila, da sta se kritika in znanost ukvarjali predvsem z njo, medtem ko je bila izrazna oblika sporočanja literarnih vsebin in idej deležna manjše ali nikakršne pozornosti. Drugi razlog za zapostavljanje književnosti kot estetskega fenomena je v neupoštevanju njenih zvrsti. Pripovedna proza ali dramatika nujno zahtevata drugačno sprejemanje in razlago kot lirski poezija. Podobno kot veliki romanopisci praviloma niso pesniki, tudi instrumentarij za vrednotenje obeh zvrsti ne more biti isti. Bilo bi hudo narobe, če bi npr. liriko obravnavali tako kot pripovedništvo. Pri Župančiču, ki je začel pesniti na prelomu 19. in 20. stoletja in nadaljeval v naslednjih desetletjih našega časa, pa se ob liriki kot posebni literarni zvrsti zastavlja še vprašanje njene modernosti. Modernosti v smislu pojmovanja, ki postavlja za začetnika take lirike Ch. Baudelaira, za njena utemeljitelja A. Rimbauda in St. Mallarméja, za nadaljevalce v našem stoletju velika imena evropske pesniške umetnosti, od H. v. Hofmannsthala, P. Valéryja, G. Apollinaireja do G. Benna in T. S. Eliota.

Župančičeva zgodnja lirika, natisnjena v zbirkah *Čaša opojnosti* (1899) in *Čez plan* (1904), se v marsičem še navezuje na pesniško tradicijo, vendar je očitno, da se ta lirika osamosvaja in ubira nova pota, zlasti tam, kjer so opazne zveze z moderno liriko. Upravičeno se zato sprašujemo, koliko Župančičeva zgodnja poezija ustreza še danes veljavni, čeprav že klasični teoriji o moderni evropski liriki, kakor so jo oblikovali Hugo Friedrich, Walter Höllerer ali Gottfried Benn, morda tudi Emil Staiger¹. Zadnji sodi k imenovanim bolj ali manj posredno, zgolj kot teoretik, ki se je z opredelitvijo pojma čiste lirike v nekih točkah poistovetil z razumevanjem moderne poezije od srede 19. do srede 20. stoletja.

¹ Prim. H. Friedrich, *Die Struktur der modernen Lyrik*, 3. naklada nove izdaje, Hamburg 1967; W. Höllerer, *Theorie der modernen Lyrik*, Hamburg 1969; G. Benn, *Probleme der Lyrik*, Wiesbaden 1951; E. Staiger, *Grundbegriffe der Poetik*, 8. izdaja, Zürich 1968.

V Župančičevi zgodnji poeziji zasledimo malo pesmi, ki bi ustrezale oznaki moderne lirike. Zlasti ni med njimi takih, ki bi v celoti podpirale kanonizirano predstavo moderne lirike, najdemo pa pri Župančiču pesmi, kakih dvajset po številu², pri katerih so nekatere prvine modernosti nedvoumne. Ena takih, morda najbolj značilnih, je pesem *Tiho, brez besed* iz leta 1900.

Tiho, brez besed
 hodim s svojo srečo
 med ljudmi;
 in nikdó ne ve, od kod,
 in nikdó ne ve, zakaj
 sije moji duši maj ...

Morda veš le ti,
 morda vem le jaz,
 morda ti ne veš,
 morda jaz ne vem,
 kaj opolnoči,
 ko od tebe grem,
 roke stezam v mrak
 hrepenjenja poln
 neutošnega,
 nerazrešnega.
 In zakaj takrat
 vsakega objel,
 rekel bi mu brat.
 In zakaj takrat
 zvezde zagoré
 nizko nad menoj,
 kot velike, sladke rože
 nad menoj ...

Draga, kaj je noč?
 Kaj je noč in smrt?
 Jaz je ne poznam!
 Draga, kaj je greh?
 Kaj je greh in kes?
 Jaz ga ne poznam!

² V *Čaši opojnosti* pesmi Premnogo noč, Ti gizdava devojka Julijana!, Biserne žarke razsiplje povsod, Zvezde žarijo pokojno, O, ljubica, kedar spusti večer, Večer, Moje barke, Bohémien, To so tiste lepe rože, Iskal sem svojih mladih dni, Na pot. V zbirki *Čez plan* pesmi Motto, Manom Josipa Murna-Aleksandrova 5, Vseh živih dan, Prišla si ..., Tiho, brez besed, Zvečer, Nebo in zemlja, Sonet, Kakor tempelj stoji, Meni se hoče ..., Ob Kvarneru.

Jaz poznam le svojo srečo
in ljubezen svojo v duši
in vse lepo božje stvarstvo
naokrog
in velike, sladke rože
nad seboj ...

Tisto, kar pri pesmi najprej preseneti, je motivna nerazvidnost. Seveda takoj ugotovimo, da je nastanek pesmi spodbudila ženska in da sodi pesem med erotično poezijo, čeprav vsebinsko zabrisano, kar Župančiča do neke mere približuje moderni liriki, ki se je odpovedala tradicionalni delitvi motivike. Ob tem je zanimivo, da Župančič ne opeva ljubezni, ne ženske, temveč izključno svojo ljubezensko srečo, samega sebe, in čeprav žensko nagovarja in se nanjo obrača z vprašanji, odgovarja na vprašanja sam. Pesem izraža tedaj vsebino, ki jo izpolnjuje pesnik. Njegovo doživljanje sveta v tem času je v znamenju popolne individualne svobode, kar je bilo v nasprotju z domačijskim svetovnim nazorom. Pesnik se ne obremenjuje z mislijo na prihodnost, ne z moralnimi dilemami, predaja se izključno čutnočustvenemu doživljanju trenutka.

Drugo, kar opazimo pri pesmi, je virtuožno obvladanje jezika, do popolnosti lahkoten, z ničemer obtežen izraz. Izpoved ljubezenske sreče seveda ne more biti drugačna kot svetla, v pravem pomenu optimistična, vendar pesem označuje lastnost, ki jo lahko imenujemo samo artistična dovršenost. Pred Župančičem slovenska poezija take umetnosti ni poznala. Naš pesnik jo je prvi dognal in razvil do neslutnih višin, podobno kot nekateri njegovi evropski pesniški sodobniki. Naj pripomnimo, da gre v tem primeru za artistiko kot poseben način ustvarjanja. Pesnik z besedami trga iz sebe skrita razpoloženja, jih oblikuje z izjemno spretnostjo, kot da bi se njegova notranja vsebina poistovetila z artistiko. Spet značilnost, ki Župančiča – gledano na splošno – približuje moderni liriki tega časa.

Tretja lastnost navedene pesmi in pesnika je povezana z drugo, že omejeno, vendar je tako izrazita, da zahteva posebno predstavitev. Ta lastnost – imenujmo jo zvočnost Župančičeve poezije – pa je hkrati lastnost moderne evropske lirike, ki je ob koncu 19. in na začetku našega stoletja veljala za konicu pesniškega razvoja. Zvočnost Župančičeve poezije se seveda ne da razložiti s pesnikovim rojstnim krajem in belokranjskim narečjem, ki ga je pesnik vsrkal v otroških letih. Če bi brez pridržkov verjeli v miljejsko pogojenost človeka, bi morala podobna zvočnost odlikovati tudi pesmi drugih belokranjskih rojakov, npr. Vinka Beličiča ali Lojzeta Krakarja. Pri Župančiču gre namreč tako kot pri doslej nobenem našem pesniku za posebno, nenavadno izrazito lastnost njegove človeške narave, za individualno nadarjenost in sposobnost, ki je znala odkrivati zvočne vrednosti slovenskega jezika in jih mojstrsko povezovati v kontrapunkt poezije.

Za pesem *Tiho, brez besed* je značilen intenziven, napet, melodično izpolnjen besedni izraz. Pogoste stilne figure, zlasti figure ponavljanja, stopnjujejo muzikalnost jezika in zapeljujejo bralca, da tako pozorno kot misli verze, verze tudi posluša. Med zvočnimi figurami so štiri anafore, npr. In nikdó ne ve ... / in nikdó ne ve ... ali: Morda veš le ti, / morda vem le jaz. Anadiplozi sta dve, ena se glasi: Draga, kaj je noč? / Kaj je noč in smrt? Hkrati sta anadiplozi nagovor, epizeuxis. Retorična melodioznost seveda ne predstavlja vse zvočnosti pesmi. Ta se izraža tudi, če ne predvsem, v njenih ritmotvornih prvinah. Pesem je napisana v prostem, svobodnem ritmu. Večina verzov ni rimanih, asonanca se pojavi enkrat, aliteracija prav tako. Posebno dinamiko pa ustvarja v ritmu šest verzovnih prestopov – enjambementov – od katerih obsega eden kar šest verzov. Zanimivo je, da se ritem na koncu dveh kitic, druge in zadnje, zaostri v disonanco. Ta ritmična disonančnost ima tako vlogo kot stilne disonance v drugih Župančičevih zgodnjih pesmih, bodisi da gre za zvezo slovnične pravilnosti jezika z gramatikalno nedodelanimi in eliptičnimi konstrukcijami ali za raznoličnost v skladnji, za kombinacijo brezvezja z mnogovezjem³. Ritmično stilne disonance so namreč tisto področje, v katerem je Župančič najbolj presegel tradicionalni pesniški izraz in se usmeril k moderni liriki.

Ob pesmi *Tiho, brez besed*, ki se je izkazala za paradigmo Župančičeve zgodnje poezije, ugotavljamo, da kaže ta poezija nekaj netipičnih značilnosti našega pesništva. V analizirani pesmi in v njej podobnih je malo ali nič opisnega, nič pripovednega, nacionalne, svetovnonazorske ali politične ideje, tudi če obstajajo v njih, niso osrednje sporočilo bralcu. Te pesmi še niso programska lirika, ki se je pri Župančiču izoblikovala v kasnejših letih. V zgodnjih pesmih se pesnikova inovativnost oz. modernost kaže predvsem v zvočnosti verzov, ki pa ni mehko blagoglasna kot pri Gregorčiču, temveč se v njej oglašajo disonančni toni. Harmonično melodiozni in kontrastni ritem je Župančiča sploh najbolj približal moderni evropski liriki ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. Vendar kaže poudariti, da drugih večjih stičišč z moderno poezijo ni opaziti. Pri slovenskem pesniku nikoli ni prevladala težnja po zanikanju resničnosti, po vključitvi lirskega subjekta v domišljjsko, zgolj v besedah obstojno realnost. Župančičeva zgodnja lirika se še utemeljuje na enotnosti empiričnega življenja avtorja in pesniške resničnosti, ne teži k abstraktnim, pomensko izpraznjenim podobam. Pesnik ni razosebljeni ustvarjalec besednih zvez in nikoli ne ostane sam z jezikom. Očitno je, da ostaja zgodnji Župančič kljub nekaterim prvinah moderne lirike, ki pa jih ni radikaliziral, zvest svoji uravnoteženi, skrajnostim nenaklonjeni naravi in hkrati zavezan osebnoizpovednim, pa tudi nadosebnim, sporočilno vsebinskim načelom v umetnosti svoje generacije.

³ Prim. razpravo Franceta Bernika Slogovna modernost v Župančičevih zgodnjih pesmih. Oton Župančič, Ljubljana 1979, str. 159-160.